

Ks. Alojzy Szorc: Dominium Warmińskie (1243-1772). Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii (w:) Rozprawy i materiały Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 112, Wyd. Pojezierze, Olsztyn 1990, s. 534

Warmia, niewielki (4249,09 km²) kraj położony w samym centrum ziem zamieszkałych przez plemiona pruskie, zdołał uzyskać autonomię w państwie Zakonu Krzyżackiego zbudowanym po podboju plemion pruskich. Biskupi warmińscy i kapituła katedralna we Fromborku uzyskali władztwo świeckie nad znaczną częścią diecezji warmińskiej tworząc tzw. Dominium Warmińskie. Weszło ono w 1454 r. w skład Królestwa Polskiego i pozostało w nim aż do zaboru go przez państwo pruskie we wrześniu 1772 r. Zachowało pełną odrębność administracyjną, prawną-ustrojową, sądowniczą, a także spore różnice w życiu gospodarczo-społecznym. Położenie geograficzne, celowa działalność biskupów i kapituły uparcie dążących do zachowania pełni władztwa nad Warmią, umożliwiły zachowanie autonomii zarówno w obrębie prowincji Prus jak i państwa polsko-litewskiego. Władcy Warmii musieli uwzględniać zmiany zachodzące w ustroju i stosunkach gospodarczo-społecznych swych sąsiadów: Prus Królewskich i krzyżackich zwanych od 1525 r. książęcymi, a po 1701 r. często brandenburskimi. Pozostawanie w obrębie rynków silnych miast: Gdańska, Elbląga i Królewca, a także wysiłki kapituły i biskupów, spowodowały spadek intensywności procesów przemian społecznych i ustrojowych zachodzących w Rzeczypospolitej i innych krajach regionu Bałtyku. Docierały one na Warmię niczym wyciszająca się fala i utrwały się w jej życiu na znacznie dłuższy czas aniżeli u sąsiadów. Ta odrębność rozwoju Warmii przyciągała uwagę historyków. Zwłaszcza intensywnie badali dzieje Warmii historycy zamieszkali na jej terytorium, skupieni wokół czasopisma: "Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskund Ermlands". Spory wkład w poznawanie przeszłości Warmii wnieśli też historycy z innych niemieckich ośrodków jak Królewiec i Berlin. Powrót Warmii w granice państwa polskiego w 1945 r., powstanie nowych ośrodków naukowych w Olsztynie, Toruniu i Gdańsku spowodowały włączenie się polskich historyków w poznawanie przeszłości Warmii. Ważnym wydarzeniem w pierwszym etapie polskich badań nad dziejami Warmii było studium B. Leśnodorskiego, "Dominium Warmińskie", Poznań 1949 r. Następne czterdziestolecie przyniosło wiele szczegółowych rozpraw napisanych m.in. przez J. Bielecką, M. Biskupa, T. Borawską, K. Górskiego, A. Grotha, J. Jasińskiego, J. Małką, R. Marchwińskiego, J. Obłąka, M. Pollakówę, J. Sikorskiego, H. Zinsa i innych. Wspomniane badania szczegółowe umożliwiły napisanie syntezy pt. "Dzieje Warmii i Mazur w zarysie" pod red. J. Sikorskiego i S. Szostakowskiego, t. 1-2, Warszawa 1981-83. Pokazała ona dotychczasowe osiągnięcia, ale i odsłoniła istniejące

luki, zwłaszcza w zakresie poznania tematyki prawnoustrojowej. Tej pracy podjął się ks. A. Szorc. Był on chyba najlepiej przygotowany do niej spośród obecnie badających dzieje Warmii historyków. Związany od ćwierć wieku z Archiwum Diecezji Warmińskiej, zdołał w codziennej pracy we wspomnianym archiwum poznać treść wszystkich zespołów akt powstałych w kancelarii i urzędach obydwu władców Warmii tj. biskupów i kapituły fromborskiej. Ta gruntowna znajomość źródeł powstałych na samej Warmii jak i Warmii dotyczących, umożliwiła zarówno krytyczną ocenę literatury, jak i opracowanie wielu problemów z jej przeszłości. Autor skupił swój wysiłek, zgodnie z zapowiedzią w podtytule, na zbadaniu i opisanu podstaw prawnych gospodarki, stosunków społecznych, administracji świeckiej i kościelnej oraz wymiaru sprawiedliwości dla wszystkich grup warmińskiego społeczeństwa. Recenzowana rozprawa składa się z trzech części omawiających: stosunki prawno-ustrojowe Warmii, funkcjonowanie przywileju chełmińskiego na Warmii i księgę prawa chełmińskiego na Warmii. Część pierwsza pracy została podzielona na 8 rozdziałów w których autor opracował terytorium, granice i podział administracyjny Warmii, jej podległość w stosunku do państwa krzyżackiego, Królestwa Polskiego, prowincji Prus Królewskich, archidiecezji ryskiej i Stolicy Apostolskiej oraz zakresu władzy świeckiej i kościelnej biskupów i kapituły, podległych im urzędów centralnych (wójtowie, ekonomowie, burgrabiowie, geometra, lekarz prowincji itp.), sejmiku i synodów podatkowych duchowieństwa, kwestię indygenatu i obywatelstwa warmińskiego. Drugą część rozprawy przeznaczył ks. A. Szorc na opracowanie podstaw prawnych stosunków gospodarczo-społecznych na Warmii. Omówił kolonizację tego kraju, rolę prawa chełmińskiego, ale też i innych praw jak: lubeckie, magdeburskie, staropruskie etc. w zakładaniu miast i wsi w XIII wieku oraz przy ich odbudowie po różnych kataklizmach w następnych wiekach. Refeudalizacja Europy środkowej w XVI - XVII wieku wyrażająca się m.in. we wzroście znaczenia gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, ograniczaniu praw gospodarczych i wolności osobistej różnych kategorii ludności wiejskiej objęła też i Warmię. Ks. A. Szorc pokazał jak ten proces przebiegał na Warmii, jak pokonywał prawa nadane ludności wiejskiej i miejskiej w przywilejach lokacyjnych, opartych o prawo chełmińskie lub inne współistniejące z nim. Ostatnia część książki traktuje o dwóch problemach: udziale prawników warmińskich (Maurycego Ferbera, Stanisława Hozjusza, Marcina Kromera, Jana Jerzego Kunigka) oraz organizacji i funkcjonowaniu sądownictwa warmińskiego. Zmieniające się stosunki społeczno-gospodarcze wymagały nowej kodyfikacji prawa chełmińskiego. Prace te zostały podjęte w XVI wieku z zamiarem wprowadzenia nowej korektury prawa chełmińskiego na terenie całej prowincji tj. Prus Królewskich, Książęcych i Warmii. Wobec rozbieżności interesów władz księstwa pruskiego i jego poddanych oraz konfliktów między szlachtą Prus Królewskich a tzw. wielkimi

miastami, prac nie udało się zakończyć zgodnie z intencjami osób, które je zainicjowały. Każdy z krajów pruskiej prowincji starał się samodzielnie rozwiązywać swe kodyfikacyjne kłopoty. Wykorzystując dorobek komisji kodyfikacyjnej kanonik warmiński dr Jan Jerzy Kunigk wydał u braniewskich jezuitów w 1711 r. kodeks tego prawa pod bardzo długim barokowym tytułem zaczynającym się od słów: "Ius culmense correctum...", który jest jedyną publikacją rewizji tego prawa. Sądownictwo warmińskie, podobnie jak i innych krajów tego regionu Europy, miało charakter stanowy. Autor wydobyl te elementy, które zaznaczały jego warmińską specyfikę. Polegała ona na większym podporządkowaniu wymiaru sprawiedliwości biskupowi i kapitule fromborskiej oraz braku możliwości odwołania się od ich wyroków do Trybunału Koronnego w Polsce. Biskupom i kapitule udało się wywalczyć tę niezależność od sądów apelacyjnych w Polsce. Z dużym powodzeniem zapobiegali też wnoszeniu odwołań w sprawach kościelnych do sądów Stolicy Apostolskiej, reprezentowanej przez nuncjuszy rezydujących przy polskich królach.

Opracowanie tak obszernej tematyki zmuszało autora do skracania przy objaśnianiu wielu kwestii, odsyłaniu do literatury czy sugerowaniu podjęcia badań nad tymi problemami. Znaczący dziejów prawa chełmińskiego zapewne znajdują jeszcze dalsze kwestie wymagające szczegółowych badań. W zaprezentowanej czytelnikowi książce też pewne problemy mogłyby być opracowane w innych kontekstach. Rozdział 4 z pierwszej części pt.: "Ludność Warmii" (ze szczególnym uwzględnieniem stanu szlacheckiego) bardziej tematycznie jest związany z drugą częścią pracy traktującą o stosunkach gospodarczo-społecznych.

Na uwagę zasługuje też wysiłek olsztyńskich wydawców: Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego i Pojezierza, włożony w staranne przygotowanie i wydrukowanie tak obszernej książki, zaopatrzonej w aparat naukowy w postaci przypisów, indeksów, wykazów wykorzystanych źródeł i literatury.

Marian Pawlak